

УДК 811.1.61.+130.281'373.2(476.7)

DOI 10.63874/2218-029X-2025-1-15-19

Лена Васільеўна Леванцэвіч*канд. філал. навук, дац., дац. каф. беларускага і рускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна***Lena Levantsevich***Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Belarusian and Russian Linguistics
of Brest State A. S. Pushkin University
e-mail: lewalena@mail.ru*

КАНАТАЦЫІ І АСАЦЫЯЦЫІ МЯНУШАК: УДАКЛАДНЕННЕ І СТРАТЫФІКАЦЫЯ ТЭРМІНАЛОГІІ

Любая галіна ведаў патрабуе дакладнага, адназначна вытлумачанага азначэння даследуемай з'явы. Толькі праз тэрміналагічнае абазначэнне можна ўдакладніць аб'ект і прадмет даследавання. У сучасных лінгвістычных тэорыях змест тэрмінаў «асацыяцыя», «канатацыя» застаецца нявызначным у дачыненні да лексічнай сістэмы мовы ў цэлым і да анамастычнай у прыватнасці. У кантэксце актуальнасці вывучэння мянушак ў антрапацэнтрычным аспекце прапануюцца азначэнні названых тэрмінаў. Даследавана сутнасць канатацыі і асацыяцыі і іх роля ў змесце мянушкі.

Ключавыя словы: мянушка, дэнатат, асацыятыўны кампанент, канататыўны кампанент, антрапацэнтрычны падыход.

Connotations and Associations of Nicknames: Clarification and Stratification of Terminology

Any branch of knowledge requires a precise, unambiguous interpretation of the definition of the phenomenon under study. Only through terminological definition it is possible to clarify the object and subject of research. In modern linguistic theories, the content of the terms «association», «connotation» remains uncertain in relation to the lexical system of language in general and onomastic in particular. In the context of the relevance of the study of nicknames in the anthropocentric aspect, the definitions of these terms are proposed. The author investigates the essence of connotation and association and their role in the content of nicknames.

Key words: nickname, denotation, associative component, connotative component, anthroponymic approach.

Уводзіны

На пачатку XXI ст. антрапацэнтрычны падыход пры даследаванні анамастычных адзінак становіцца адным з асноўных. Разам са структурна-семантычным названы падыход актуальны пры даследаванні мянушкі, бо яна вывучаецца не толькі як моўны знак, але і як моўца, які ўвасабляе ў моўным знаку свой унутраны свет, з аднаго боку, як стваральнік мянушкі, з іншага – як яе носьбіт. Вызначаючы сутнасць намінацыі, мы тым самым можам выявіць унутраны свет чалавека, яго светапоглядныя асаблівасці і вартасныя арыенціры.

У межах антрапацэнтрычнай навуковай парадигмы важным аспектам бачыцца даследаванне асацыяцый і канатацый мянушак. Лічыцца, што вынікам сувязі мовы і культуры ў мянушцы з'яўляецца канатацыя слова, ці неістотныя, але ўстойлівыя прыкметы дэнатата, які стаў асновай наймення. Пры гэтым варта адзначыць, што неістот-

ныя прыкметы дэнатата становяцца істотнымі, асноўнымі, калі ён набывае статус мянушкі. Гэтыя прыкметы выражаюць прынятае ў сацыяльным асяроддзі стаўленне да канкрэтнай асобы, якое сфарміравалася пад уплывам маральных норм і традыцый.

Культурны кампанент выяўляецца ў канатацыі праз ацэначныя адносіны чалавека да падзей, да акаляючага свету. Узуральна ці аказіянальна ўваходзячы ў склад семантыкі мянушкі, канатацыя тым самым выяўляе сваю семантычную сутнасць, у той час як культурны кампанент адлюстроўвае залежнасць гэтай семантыкі ад культурнага асяроддзя чалавека. Вынікам з'яўляецца наяўнасць моўных адзінак з нацыянальна-культурнай канатацыяй. Словы-мянушкі валодаюць канататыўнымі значэннямі і выклікаюць у свядомасці носьбіта мовы пэўныя культурна-гістарычныя асацыяцыі. Менавіта нацыянальна-культурная канатацыя звязвае мову і культуру праз вобразныя асацыяцыі.

Важнасць мянушак ў сацыуме была і будзе актуальнай, бо ў іх адлюстраваны ўсе бакі сямейнага, грамадскага і палітычнага жыцця чалавека. Актуальным бачыцца і даследаванне прагматычнай функцыі мянушак, іх функцыянальных асаблівасцей у рэальнай камунікацыі.

Мэта даследавання – аналіз зместу паняццяў «канататыўны і асацыятыўны кампанент мянушак» і ўдакладненне азначэнняў тэрмінаў.

Асноўная частка

Т. А. Буркова называе мянушкі канатацыямі, адзначаючы, «што мянушкі могуць выконваць разнастайныя функцыі і мець рознакіраваныя стылістычныя канатацыі ў мастацкім тэксе». Так як яны заўсёды эмацыянальна і экспрэсіўна насычаныя, то не павінны ператварыцца ў звычайныя словы. Носьбітамі мовы мянушкі ўспрымаюцца як стылістычна афарбаваныя [1, с. 60–62]. Улічваючы названыя асаблівасці мянушак, варта гаварыць пра перавагу прагматычнага кампанента ў структуры іх значэння.

Нягледзячы на значную колькасць работ, прысвечаных разгляду канатацыі, яе статуса, структуры, тыпаў, відаў, умоў рэалізацыі (М. М. Кожына, І. У. Арнольд, М. Г. Комлеў, М. Ф. Аліферэнка, В. І. Быкава, Н. А. Фененка, А. А. Крэтаў, В. М. Тэлія і інш.), гэтая з’ява з’яўляецца па-ранейшаму неадназначнай, шматаспектнай і прыцягвае ўвагу даследчыкаў.

Акрамя канатацый эмацыянальнага характару лінгвісты вылучаюць і ўласна семантычныя канатацыі, якія ўключаюцца ў сферу свядомасці. Лінгвістычны статус тэрміна «канатацыя» надаў Л. Блумфілд. На яго думку, канатацыяй з’яўляюцца дадатковыя адценні значэння слова, у якіх заключаны істотныя ўласцівасці і асаблівасці аб’екта. Ён засяродзіў увагу на экстралінгвістычным змесце канатацыі, яе залежнасці ад сацыяльных, рэгіянальных і культурных фактараў. Як сяміятычную сутнасць канатацыю разглядаў Л. Ельмслей. Любая другарадная інфармацыя, што можа перадавацца словам, разумеецца ім у якасці канатацыі. У стылістыцы сталі вылучаць канататыўнае значэнне ва ўсіх моўных знаках (К. А. Долін, Д. М. Шмялёў). Улічваючы тую акалічнасць, што на аснове першаснай

моўнай сістэмы пастаянна ўзнікаюць сістэмы другасных сэнсаў, Р. Барт выказвае меркаванне, што ў быдучым з’явіцца канататыўная лінгвістыка. А. І. Яфімаў звязаў паняцце канатацыі з эмацыянальна афарбаванымі словамі, якія валодаюць выразнай экспрэсіўнасцю. Пасля развіцця тэорыі інтэртэкстуальнасці сталі гаварыць пра наяўнасць канататыўнасці ў любым тэксце дыскурсу. Як адзначае В. Р. Рэўзіна, інтэртэкстуальныя канататыўныя абазначэнні, якія выдзяляюцца ў інтэртэкстуальных сувязях, могуць быць апісаны ў тэрмінах сінаніміі, антаніміі, канверсіі, лексіка-семантычных палей, словаўтваральных паняццяў, семантычных сцяжэнняў, кандэнсацый, абрэвіатур [2].

У лінгвістаў няма адзінага погляду наконт месца канататыўнага кампанента ў структуры значэння слова: ён уваходзіць у сінфікат або дэнатат ці з’яўляецца самастойным кампанентам. Бясспрэчным з’яўляецца той факт, што разам з дэнататам (паняццем) канатат складае лексічнае значэнне слова. Дэнатат як прадметна-лагічны, ці аб’ектыўна-паняццёвы, змест слова з’яўляецца абавязковай і асноўнай часткай лексічнага значэння слова.

Канатат як дадатковая і неабавязковая частка лексічнага значэння выражае эмацыянальна-экспрэсіўную функцыю мовы, паказвае на суб’ектыўнае ўспрыняцце асобай аб’ектыўнай рэчаіснасці. Канататыўнае значэнне моўнай адзінкі можа быць асноўным, другарадным або раўназначным з дэнататыўным. Паводле выказвання В. Г. Рэўзінай, «канататыўная інфармацыя можа быць пераведзена ў дэнататыўную і дэнататыўная – у канататыўную» [2, с. 443].

У лінгвістаў няма адназначнага меркавання пры разглядзе пытання аб наяўнасці ў канатацыі аспектаў эмацыянальнасці, экспрэсіўнасці, ацэначнасці. Л. А. Сяргеева выказвае меркаванне, што «наўрад ці правамерна ставіць пытанне пра ўключэнне эматыўнасці, экспрэсіўнасці і ацэначнасці ў канататыўны аспект семантыкі моўных адзінак у цэлым у прынцыпе: у кожным канкрэтным выпадку яно можа мець рознае рашэнне» [3, с. 153]. Асобнай увагі даследчыкаў канатацыі заслугоўвае яе ацэначны кампанент. Ацэнка можа ўтрымлівацца ў самім прадмеце, яе можа выражаць моўца праз свае адносіны да прадмета. Так як канатацыя звязана з прагматыкай мовы, то значы-

мым яе кампанентам з'яўляецца экспрэсіўнасць і эмацыянальнасць.

Згодна з функцыямі канатацыі, прафесар Л. А. Сяргеева разам з эматыўнай экспрэсіўнай і ацэначнай канатацыяй вылучае характаралагічную (змястоўную) канатацыю. На аснове характаралагічных канатацый слова метафарызуецца, «уваходзіць у склад параўнанняў, удзельнічае ў словаўтварэнні і фарміруе культурна значымыя сэнсы мастацкага тэксту» [3, с. 153]. Звесткі, якія ўтрымліваюць такія словы, павінны быць вядомымі ўсім членам моўнага калектыву. Характаралагічная канатацыя вымагае ад даследчыкаў размежавання канатацыйных і асацыяцыйных прыкмет значэння слова. Улічваючы, што «канататыўныя прыкметы этнакультурныя і маюць дачыненне да семантыкі слова, а асацыяцыйныя змяшчаюць сацыякультурныя, суб'ектыўныя сэнсы», Л. А. Сяргеева робіць выснову, што «змястоўныя канатацыі ўтвараюць толькі частку магчымых у слова асацыяцый» [3, с. 153]. Пры гэтым яна абыходзіць увагай іншыя віды канатацыі: эматыўную, экспрэсіўную і ацэначную – і не дае тлумачэння, як яны суадносяцца з асацыяцыямі. Як бачым, Л. А. Сяргеева размяжоўвае паняцці канатацыі і асацыяцыі.

У большасці навуковых даследаванняў паказваецца сувязь паміж канататыўнымі і асацыяцыйнымі прыкметамі. Адзначаецца, што праз вобразныя асацыяцыі нацыянальна-культурная канатацыя звязвае мову і культуру.

Згодна з тлумачэннем В. М. Тэліі, нацыянальна-культурная канатацыя (у дачыненні да фразеалагічнага складу мовы) – гэта сістэма вобразаў, якая служыць своеасаблівым змесцівам для кумуляцыі светабачання і тым самым звязана з матэрыяльнай, сацыяльнай або духоўнай культурай пэўнага моўнага грамадства, а таму можа сведчыць пра яе культурна-нацыянальны вопыт і традыцыі [4, с. 309–311].

У працах, прысечаных даследаванню сувязі «мова – культура – чалавек», звычайна аналізуюцца канатацыі, якія ўзніклі на аснове асацыяцый, звязаных з паняццем пра прадмет ці рэалію, аднак могуць быць матываванымі і ўласцівасцямі рэалій: свіння (пра неахайнага чалавека), талмуд (пра чытанне, якое стамляе).

Пытанні вербальных асацыяцый займаліся і займаюцца лінгвісты і псіхалінгвісты (А. А. Патабня, М. В. Крушэўскі, М. М. Пакроўскі, В. У. Красных, Р. М. Фрумкіна, А. А. Залеўская, А. І. Нікалаева, С. С. Бялова, Я. М. Трэнін і інш.).

Лінгвісты прыйшлі да высновы, што кожнае слова заключае ў сабе тыя ці іншыя асацыяцыі. Напрыклад, В. У. Вінаградаў адзначаў, што сэнсавая сутнасць слова не вычэрпваецца ўласцівымі яму значэннямі. Яно насычана адлюстраваннем іншых звёнаў моўнай сістэмы, выражаючы адносіны да іншых слоў, суадносных або звязаных з яго значэннем [5, с. 6].

Ш. Балі гаварыў, што кожнаму слову адпавядае асацыяцыйнае поле. Асацыяцыі, якія суправаджаюць слова, могуць быць больш блізкімі або далёкімі [6, с. 151]. Зыходзячы з прыведзеных меркаванняў, можна зрабіць выснову, што любая мянушка валодае асацыяцыйным кампанентам.

Асацыяцыі з'яўляюцца зыходнай пазіцыяй для выбару і пераасэнсавання слова. Суб'ект, які пазнае, падбірае моўнаму знаку тлумачэнне ў выглядзе аналогіі, тоеснасці, супастаўлення з якім-небудзь іншым прадметам. Таму выбар моўнага знака для мянушкі грунтуецца перш за ўсё на параўнанні, супастаўленні і аналогіі. Важнымі для асацыяцый і канатацый здаюцца вартасці, звычаі і традыцыі лінгвакультурнага грамадства, тыя ўмовы, якія асацыююць ўсё пазнаваемае з пазіцыі самапазнання.

Асацыяцыйны кампанент значэння залежыць як ад экстралінгвістычных, так і ад інтралінгвістычных фактараў, што выклікае цяжкасці пры размеркаванні вербальных асацыяцый па пэўных групам ці тыпам. Механізм узнікнення асацыяцый звязаны з узмацненнем асобных аспектаў значэння слова або з асаблівасцямі яго ўнутранай формы, якая спараджае ўстойлівыя асацыяцыі. Пры гэтым іменна асацыяцыя з'яўляецца матывавальнай асновай для ўзнікнення канатацыі. Асобныя прыкметы, якія становяцца ўнутранай формай канататыўнага слова, вылучаюцца з дэнатата. Калі пра няўважлівага чалавека кажуць «варона», то гэта не значыць, што ў яго ёсць дзюба і чорныя крылы, а гаворыць нам пра тое, што такі чалавек у сітуацыі, якая патрабуе пільнай увагі і адпаведнай рэакцыі, не здольны своєчасова адрэагаваць. Замацаванне асацыя-

тыўных прыкмет у значэнні слова, ці ўзнікненне канатацый – працэс нацыянальна-культурны.

Існуюць розныя віды тыпалагізацыі асацыяцый. Звычайна яны грунуюцца на адносінах падабенства і сумежнасці. Як бачыцца, для мянушак найбольш прыдатнай будзе тыпалогія, прапанаваная У. Р. Гакам. Яна будуюцца на аналогіі з асноўнымі тыпамі адносін паміж паняццямі: раўназначнасць (падабенства), супадпарадкаванне (змяшчэнне), кантрадыкцыянасць (кантраст), расшырэнне і звужэнне, перанос (звычайна метанімічны) [7, с. 86].

Пра сувязі канатацыі з культурна-нацыянальнай самабытнасцю асацыяцый разважае В. М. Ракіціна. Яна вызначае канатат як эмацыянальна-ацэначную і стылістычна маркіраваную афарбоўку моўнай адзінкі, якая выражае адносіны суб'екта маўлення да рэчаіснасці ўзуальнага або аказіянальнага характару [8, с. 32].

Сувязь канатацыі з асацыяцыйнай акрэслівае В. М. Тэлія: «Інтэрпрэтацыя гэтых выразаў (фразеалагізмаў – Л. Л.) на аснове суаднясення іх асацыяцыйна-вобразных успрыняццяў са стэрэатыпамі, якія адлюстроўваюць народны менталітэт, раскрывае іх культурна-нацыянальны сэнс і характар, які і з'яўляецца адлюстраваннем культурнай канатацыі» [4, с. 304–305].

Сувязь іменумай асобы і наймення рэалізуецца праз слова. Слова ж звязана з іменумай асобай праз шэраг асацыяцый. Вывучэнне гэтых сувязей з'яўляецца важным для спасціжэння сутнасці іменавання чалавека мянушкай. Праз жыццёвы вопыт намінатара, які абумоўлівае спецыфіку асацыяцыйнага мыслення і моўную форму выражэння, ці мянушку, і выяўляюцца асацыяцыйныя сувязі. Асацыяцыйнае значэнне мянушкі як моўнага знака можа з'яўляцца сітуацыйным і залежыць ад шэрагу як аб'ектыўных, так і суб'ектыўных паказчыкаў. Як адзначаў швейцарскі лінгвіст Ш. Балі, «моўная сістэма ўяўляецца нам у выглядзе шырокай сеткі пастаянных мнеманічных асацыяцый, вельмі падобных паміж сабой

ва ўсіх гаворачых суб'ектаў. Гэтыя асацыяцыйныя распаўсюджваюцца на ўсе структурныя часткі мовы – ад сінтаксісу, стылістыкі, затым лексікі і словаўтварэння да гукаў і асноўных форм вымаўлення» [6, с. 30–31].

Заклучэнне

Праз асацыяцый, замацаваныя ў мянушках, выяўляецца багацце ведаў чалавека пра свет, яго ўяўленні пра акаляючае асяроддзе, яго ўнутраны стан, які выражаецца ў мянушках праз эмацыянальна-ацэначны кампанент, ці канатат. Згодна з азначэннем Р. М. Фрумкінай, асацыяцыя – гэта сувязь паміж нейкімі суб'ектамі або з'явамі, заснаваная на нашым асабістым, суб'ектыўным вопыце. Ён можа супадаць з вопытам той культуры, да якой мы належым, і ў той жа час з'яўляецца асабістым, замацаваным у прошлым вопыце асобнага чалавека [9, с. 189].

Улічваючы, што пры аналізе мянушак у антрапацэнтрычным аспекце іх канатацыя выяўляецца праз асацыяцыйную сувязь, прапануем выкарыстоўваць тэрмін асацыяцыйна-канататнае значэнне мянушак.

Асацыяцыйна-канататнае значэнне мянушкі – гэта аб'ектыўна-суб'ектыўныя сэнсы, якія ўваходзяць у семантыку мянушкі, звязваюць мову і культуру ў яе змесце праз асацыяцыі, што спараджаюць канатацыю дэнатата – асновы мянушкі.

У дачыненні да мянушак мы будзем карыстацца такімі азначэннямі тэрмінаў, як *канатацыя*, *асацыяцыя*, *дэнатат*.

Канатацыя – гэта асноўныя, істотныя прыкметы семантычнай структуры мянушкі-імя, якія сфарміраваліся на аснове дэнататнага значэння і ўвасабляюць прынятую ў пэўнай супольнасці людзей ацэнку чалавека.

Асацыяцыя – гэта сувязь, якая ўзнікла на аснове падабенства і сумежнасці іменумай асобы з устойлівымі прыкметамі дэнатата, які стаў асновай мянушкі; матывальная аснова канатацыі мянушкі.

Дэнатат – гэта рэалія ці з'ява, якая фарміруе асноўны аб'ектыўна-паняцыйны змест слова, што суадносіцца з мянушкай.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Буркова, Т. А. Стилистические концепции прозвищных имен в немецких литературных текстах / Т. А. Буркова // Теория поля в современном языкознании : межвуз. науч. сб. – Уфа : РИО БАШГУ, 2002. – С. 60–62.

2. Ревзина, О. Г. О понятии коннотации / О. Г. Ревзина. – URL: <https://web.archive.org/web/20100315155142/http://danefae...> (дата обращения: 12.11.2024).
3. Сергеева, Л. А. Коннотация, культурный компонент значения и фоновые знания / Л. А. Сергеева. – URL: <https://www.gramota.net/materials/2/2016/12-1/44.html> (дата обращения: 12.11.2024).
4. Телия, Н. В. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / Н. В. Телия // Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов. Доклады российской делегации : сб. докл. / отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1993. – С. 302–315.
5. Виноградов, В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
6. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
7. Гак, В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования : сб. ст. / отв. ред. А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1971. – С. 78–96.
8. Ракитина, О. Н. Национально-культурная коннотация как семантическая категория (на материале русских и немецких слов, обозначающих участки рельефа в фольклорных текстах) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.09 / Ракитина Ольга Николаевна. – Воронеж, 2005. – 229 л.
9. Фрумкина, Р. М. Психолингвистика / Р. М. Фрумкина. – М. : Академия, 2001. – 320 с.

REFERENCES

1. Burkova, T. A. Stilistichieskije koncepcii prozvischnykh imion v niemieckikh literaturnykh tiekstakh / T. A. Burkova // Tieorija polia v sovremennom jazykoznanii : miezhvuz. nauch. sb. – Ufa : RIO BASHGU, 2002. – S. 60–62.
2. Rievzina, O. G. O poniatii konnotacii / O. G. Rievzina. – URL: web.archive.org/web/20100315155142/http://danefae... (data obrashchienia: 12.11.2024).
3. Siergiejeva, L. A. Konnotacija, kul'turnyj komponent znachienija i fonovyje znaniya / L. A. Siergiejeva. – URL: www.gramota.net/materials/2/2016/12-1/44.html. (data obrashchienia: 12.11.2024).
4. Telija, N. V. Kul'turno-nacional'nyje konnotacii frazieologizmov (ot mirovidienija k miroponimaniju) / N. V. Telija // Slavianskoje jazykoznanije. XI Miezhdunarodnyj sjezd slavistov. Doklady rossiiskoj dieliegacii : sb. dokl. / отв. ried. N. I. Tolstoj. – М. : Nauka, 1993. – S. 302–315.
5. Vinogradov, V. V. Osnovnyje tipy lieksichieskikh znachienii slova / V. V. Vinogradov // Voprosy jazykoznanija. – 1953. – № 5. – S. 3–29.
6. Balli, Sh. Obshchaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka / Sh. Balli. – М. : Izd-vo inostr. lit., 1955. – 416 s.
7. Gak, V. G. Siemantichieskaja struktura slova kak komponent siemantichieskoj struktury vyskazyvanija / V. G. Gak // Siemantichieskaja struktura slova. Psikholingvistichieskije issliedovanija : sb. st. / отв. ried. A. A. Lieont'jev. – М. : Nauka, 1971. – S. 78–96.
8. Rakitina, O. N. Nacional'no-kul'turnaja konnotacija kak siemantichieskaja katiegorija (na materialie russkikh i niemieckikh slov, oboznachajushchikh uchastki riel'jefa v fol'klornykh tiekstakh) : dis. ... kand. filol. nauk : 10.01.09 / Rakitina Ol'ga Nikolajevna. – Voroniez, 2005. – 229 l.
9. Frumkina, R. M. Psikholingvistika / R. M. Frumkina. – М. : Akadiemija, 2001. – 320 s.

Рукапіс наступіть у редакцію 20.11.2024